

УДК 159.98:37.011

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.14>

УПРАВЛІНСЬКІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

ФЛЯРКОВСЬКА ОЛЬГА ВАСИЛІВНА

кандидатка педагогічних наук,
начальниця відділу психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
fliarkovska@ukr.net
orcid.org/0000-0001-9461-4035

ДИМЕНКО РУСЛАН АНАТОЛІЙОВИЧ

доктор економічних наук, професор
Київський національний університет будівництва та архітектури
drainc@ukr.net
orcid.org/0000-0002-6980-8038

ЛЯЩЕНКО ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

методист вищої категорії
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
t.dudka2210@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4716-2632

МЕЛЬНИЧУК ВІКТОРІЯ ОЛЕКСІЇВНА

завідувачка сектору соціально педагогічної роботи
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
m-viki@ukr.net
orcid.org/0000-0002-0144-8654

Мета статті полягає в аналізі управлінських засад, з'ясуванні умов діяльності психологічної служби в системі освіти України, що сприятимуть підвищенню ефективності її функціонування. У роботі використано теоретичні й емпіричні методи дослідження, а саме: теоретичний аналіз і узагальнення психологічної практики; побудову теоретичних підходів і організаційно-методичних умов удосконалення практичної діяльності фахівців психологічної служби; опитування; вивчення методичної та звітної документації; методи статистичної обробки експериментальних даних. Результати дослідження відображають стан і розвиток психологічної служби в системі освіти України, аналіз діяльності, удосконалення науково-методичного забезпечення психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи, підвищення ефективності функціонування психологічної служби в системі освіти України та реалізацію статті 76 Закону України «Про освіту». Наукові результати дослідження – передумови для підвищення рівня діяльності працівників психологічної служби в даному напрямі, а отже, і для підвищення рівня вітчизняної науки в європейському та світовому вимірах. Наукова новизна полягає в наданні актуальних і оновлювальних статистичних даних щодо чисельності, забезпеченості, підвищення кваліфікації та звернення учасників освітнього процесу до працівників психологічної служби, а також проведення всеукраїнських, обласних методичних нарад, семінарів, конференцій, супервізійних груп тощо; запровадження єдиної електронної системи звітності. За результатами аналізу роботи психологічної служби в системі освіти України виокремлено головні проблеми та виклики, що постали перед фахівцями психологічної служби, запропоновано шляхи розвитку та вдосконалення системи психологічної служби через запровадження єдиної електронної системи звітності.

Ключові слова: єдина електронна система звітності, мета діяльності, практичні психологи, соціальні педагоги, принципи, психологічна служба, психологічний супровід, структура.

Постановка проблеми. Повномасштабна загарбницька війна Росії проти України призвела до стресу всіх учасників освітнього процесу. За таких умов істотно зростає роль психологічної служби в системі освіти щодо забезпечення своєчасного та систематичного надання їм психологічної допомоги та соціально-педагогічної підтримки. Її професійний і організаційний ресурс, сфера соціального впливу дають змогу здійснювати комплексний і системний підхід до всіх учасників освітнього процесу.

Сьогодення передбачає перезавантаження української освіти з оновленням наявного алгоритму професійної діяльності та переглядом методології роботи з учнями, батьками, учителями; зміну акцентів і пріоритетів із процесу на результат, із застосуванням ефективних методів практичної психології та соціальної педагогіки.

Тому першочерговим завданням працівників психологічної служби стає пошук дієвих засобів і методів роботи.

Психологічна служба – необхідний компонент системи освіти, що забезпечує розвиток особистісного, інтелектуального та професійного потенціалу суспільства.

У період змін і впровадження в систему освіти інновацій практичні психологи та соціальні педагоги відіграють важливу роль. У контексті радикального оновлення системи освіти психологічна служба покликана сприяти покращенню умов для розвитку кожного суб'єкта освітнього процесу, здійснювати психологічну підтримку та надавати допомогу здобувачам освіти, учителям, батькам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Психологічна служба в системі освіти України ґрунтується на засадах професійної компетентності та відповідальності, індивідуального підходу, доступності соціально-педагогічних і психологічних послуг (допомоги), системності у здійсненні професійної діяльності, людиноцентризму та партнерства, конфіденційності та дотримання норм професійної етики.

Усе це передбачає діапазон професійних можливостей, досконале володіння інструментарієм, прийомами та технологіями професійної діяльності, що проявляється у творчому

характері діяльності, в активному пошуку новаторських підходів та інноваційних технологій, особистій ініціативі, професійній комунікативності та професійній культурі.

Питання діяльності психологічної служби в системі освіти розглядають багато вчених (О. Безпалько, І. Бех, Л. Бурлачук, О. Киричук, В. Киричук, В. Кремень, С. Максименко, В. Панок, А. Фурман, І. Цушко й інші). Хоча теоретичні та практичні аспекти функціонування психологічної служби в закладах освіти більш-менш досліджені, питання організаційно-педагогічних засад діяльності психологічної служби в системі освіти України поки що вивчені фрагментарно.

Створення та розвиток психологічної служби в системі освіти ґрунтується на низці принципів і на баченні її місії, цілей і завдань, зокрема на викладеному вище розумінні специфіки прикладної психології та психологічної практики й історії розвитку прикладної психології в Україні [1; 4; 8; 10].

Метою статті є аналіз управлінських засад, з'ясування умов діяльності психологічної служби в системі освіти України, що сприятимуть підвищенню ефективності її функціонування.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна система освіти має глибокі традиції в організації діяльності освітніх установ і в управлінні їхньою роботою [8].

Психологічна служба як складова частина державної системи охорони психічного та соціального здоров'я громадян покликана надавати соціальну та психологічну допомогу особистості не тільки у кризові моменти її життя, а й у процесі її розвитку та саморозвитку.

Головним поточним пріоритетом діяльності закладів освіти нині є забезпечення психологічної стійкості учасників освітнього процесу, які постраждали від російської збройної агресії. За таких умов роль психологічної служби системи освіти істотно зростає.

Закон України «Про освіту» та Положення про психологічну службу в системі освіти України, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 22 травня 2018 р. № 509, визначають загальне спрямування діяльності психологічної служби

в закладах освіти щодо проблеми профілактики стресів, зокрема розв'язання освітніх і виховних завдань, що сприятиме збереженню психологічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу, формуванню моделі бажаної поведінки, усвідомленню основних рис відповідальної поведінки, повноцінному розвитку особистості, створенню умов для формування мотивації до самовиховання та саморозвитку [6; 8].

За даними, що надійшли з регіонів України у 2021/2022 навчальному році, чисельність фахівців психологічної служби становить 20 413 осіб, серед них: практичних психологів – 13 486 осіб, соціальних педагогів – 6 553 особи, методистів – 374 особи (рис. 1).

Згідно з отриманими даними, у 2021/2022 навчальному році до працівників психологічної служби надійшло 2 829 475 звернень, з них: 35 % звернень батьків здобувачів освіти, 30,4 % звернень педагогічних працівників, 27,7 % звернень здобувачів освіти та 6,9 % звернень інших зацікавлених осіб (рис. 2).

Якщо в попередні роки найбільше звернень надходило щодо вступу до закладу освіти,

адаптації здобувачів освіти в закладі, то в умовах воєнного стану переважають звернення щодо надання психосоціальної та соціально-педагогічної допомоги дітям і сім'ям із числа внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Протягом 2021/2022 навчального року надійшло 221 664 таких звернень, з них: 44 % звернень дітей, 37 % звернень батьків або законних представників, 8,2 % звернень інших членів родини, 6,7 % звернень педагогічних працівників, 4,1 % звернень маломобільних груп населення (ідеться про людей з інвалідністю, осіб похилого віку) (рис. 3).

За період війни Росії проти України кількість звернень до працівників психологічної служби щодо роботи з дітьми, сім'ями із числа постраждалого населення для отримання психосоціальної та соціально-педагогічної допомоги становить 446 368, із них: 54,5 % звернень дітей, 24,2 % звернень батьків або законних представників, 2,5 % звернень інших членів родини, 17,2 % звернень педагогічних працівників, 1,6 % звернень маломобільних груп населення (рис. 4).

Рис. 1. Розподіл працівників психологічної служби у 2021/2022 навчальному році р. за фахом

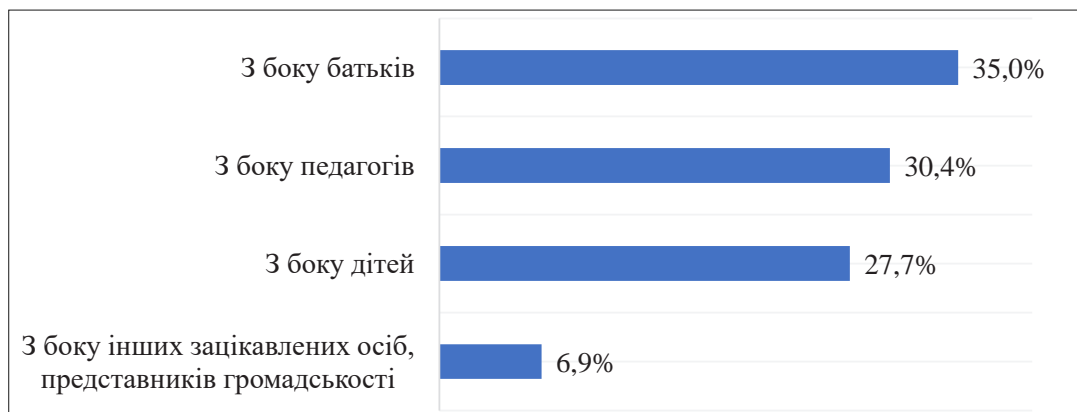

Рис. 2. Розподіл звернень за категоріями осіб у 2021/2022 навчальному році

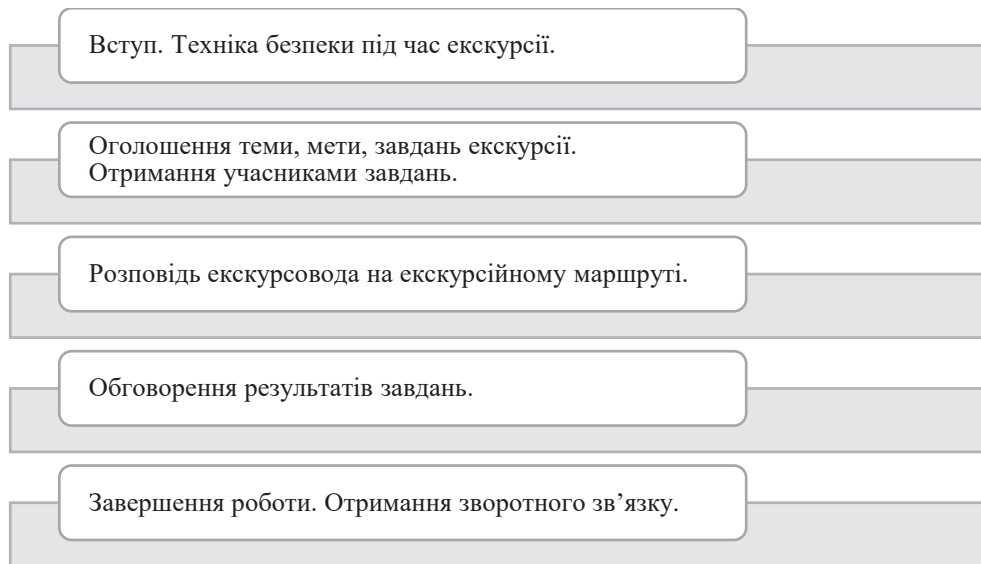

Рис. 3. Розподіл звернень за категоріями внутрішньо переміщених осіб у 2021/2022 навчальному році

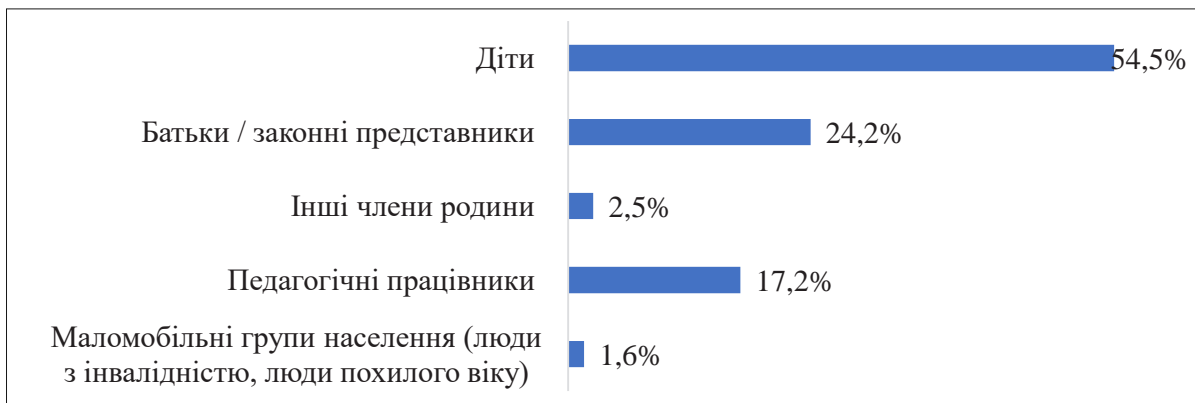

Рис. 4. Розподіл звернень за категоріями постраждалих осіб у 2021/2022 навчальному році

Одним із напрямів діяльності працівників психологічної служби є просвітницька та профілактична робота з подолання злочинності серед неповнолітніх. Кількість звернень щодо подолання дитячої злочинності становить 48 889, з них: 31,8 % звернень батьків, 24 % звернень педагогічних працівників, 27,6 % звернень здобувачів освіти та 16,6 % звернень інших зацікавлених осіб.

Серед напрямів роботи працівників психологічної служби – підвищення рівня інформаційно-просвітницької роботи щодо опанування дітьми, учнівською та студентською молоддю знань і навичок, необхідних для формування культури здорового способу життя. Кількість звернень до працівників служби стосовно профілактики шкідливих звичок, різних видів залежності та форму-

вання культури здорового способу життя становить 140 100, з них: 32,4 % звернень батьків, 27,1 % звернень педагогічних працівників, 31,3 % звернень здобувачів освіти та 9,2 % звернень інших зацікавлених осіб.

У закладах освіти й надалі розвивається інклюзивна освіта. В умовах воєнного стану з дітьми з особливими освітніми потребами працюють усі педагогічні працівники закладу освіти, зокрема практичні психологи та соціальні педагоги. Кількість звернень до працівників психологічної служби щодо надання психологічної та соціально-педагогічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами, зокрема в умовах інклюзивної освіти, становить 123 379, з них: 39,9 % звернень батьків, 28,5 % звернень педагогічних працівників, 20 % звернень здобувачів

освіти, 11,6 % звернень громадських організацій та інших зацікавлених осіб.

Важливим напрямом діяльності психологічної служби є запобігання суїцидальним проявам і нахилам серед дітей. На жаль, у зв'язку з війною ця проблема загострилася, оскільки люди перебувають у хронічному стресі, депресії, мають посттравматичний стресовий розлад, фінансову скруту, втрачають близьких, домівки, роботу тощо й інколи єдиним виходом зі складної життєвої ситуації вбачають суїцид. Згідно зі статистично-аналітичними даними, кількість звернень до працівників психологічної служби щодо суїцидальних роздумів, поведінки та тенденцій серед дітей і підлітків становить 49 777, з них: 33,2 % звернень батьків, 18,8 % звернень педагогічних працівників, 31,1 % звернень здобувачів освіти та 16,9 % звернень інших зацікавлених осіб і громадських організацій.

Нині всі учасники освітнього процесу більше ніж будь-коли потребують психологічної підтримки та допомоги. У цей непростий для нашої країни час працівники психологічної служби надають психологічні послуги в режимі 24/7, налагоджують взаємодію з учасниками освітнього процесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, проводять консультації через електронний застосунок «Кабінет психолога / соціального педагога», створений на вебсайтах закладів освіти, надають інформаційну підтримку щодо джерел консультування, куди саме можна звернутися, розмістивши повідомлення в месенджері фейсбук-сторінки, чаті телеграм-каналу тощо.

Для подолання соціально-психологічних проблем, які виникають у сім'ях учасників бойових дій, ветеранів, створено консультаційні пункти психологічної допомоги та надання підтримки населенню, учасникам подій, постраждалим та їхнім родичам у разі виникнення відповідних потреб на базі обласних навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби. Нині закладам освіти, що залишилися без психологічного супроводу в районах і об'єднаних територіальних громадах, рекомендують звертатися до консультаційних пунктів облас-

них навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби.

Основним завданням працівників психологічної служби є охорона психічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу. Усі професійні дії фахівців спрямовані на з'ясування життєвих ситуацій, визначення основних проблем і умов, за яких вони виникли, на реконструкцію життєвого шляху особистості, розроблення можливих варіантів вирішення проблем і виходу зі складних ситуацій, здійснення коригуючого впливу на людину. Для ефективного виконання своїх функцій потрібно проявляти відкритість і повагу до поглядів і цінностей іншої людини, терпимість до невизначеності, здатність до самоконтролю, професійну креативність тощо. Удосконаленню зазначених рис і їхньому ефективному розкриттю сприяють інтерактивні методи навчання.

Останнім часом широкого розповсюдження у процесі методичного супроводу працівників психологічної служби набули методичні тренінги, індивідуальні та групові консультації, семінари-практикуми тощо.

Важливими й ефективними формами методичної роботи стали інтерв'єзія та суперв'єзія, які завдяки професійній кооперації забезпечують фахівців новими знаннями, допомагають систематизовано бачити, розуміти й аналізувати свої професійні дії та свою професійну поведінку, усвідомлювати власні професійні помилки та корегувати стратегії надання психологічної допомоги в кожному конкретному випадку, сприяють ефективному аналізу відповідності та якості використовуваних ними методів, технік надання психологічної допомоги, формуванню професійних навичок, обміну досвідом, теоретичному та практичному підвищенню кваліфікації, охоплюють елементи психологічного самопізнання та розвитку.

Усього за участі практичних психологів і соціальних педагогів за 2021/2022 навчальний рік було організовано та проведено 1622 засідання суперв'єзійних та інтерв'єзійних груп за напрямками.

Отже, метою психологічної служби в системі освіти України є сприяння створенню

умов для соціального й інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної та соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти.

Водночас статистичні дані фахівців психологічної служби базуються на безлічі первинних і зведених статистичних формах, які подаються фахівцями й організаційно-управлінськими структурами різних рівнів.

Нами пропонується замінити цю досить хаотичну систему на значно простішу. Множинні статистичні форми варто замінити простими заповненнями в електронній базі даних. Так база психологічної статистики стане набагато простішою. За такої системи це буде альтернативою наявним статистичним формам, а всі можливості та здатність до гнучкості використовуватимуться на практиці.

Висновки. За даними дослідження, психологічна служба в системі освіти України накопичила значний позитивний досвід роботи, що підтверджують кількість індивідуальних, корекційних занять і консультацій, розроблені методики, наукові та методичні розробки тощо.

Проте, незважаючи на активну роботу психологічної служби, залишається ще багато невирішених проблем, потребує покращення система збору аналітичних матеріалів.

У цьому напрямі надзавданням є формування нових візій щодо принципів, структури та змісту діяльності психологічної служби в нових умовах на засадах теоретичного аналізу досвіду роботи та методологування у сфері прикладної психології [1; 4; 8; 10].

Наявність повної, достовірної інформації про діяльність фахівця психологічної служби є необхідною умовою розроблення та впровадження освітньої політики на основі фактичних даних кожного закладу.

Фахівці ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» добре усвідомлюють цю проблему та доклали зусиль для створення електронної системи звітності. Ця система впроваджуватиметься у 2023/2024 навчальному році.

Очікується, що запропонована система стане доступною для тестування, пілотного впровадження та національного запуску через деякий час.

Ведення та перевірка даних – це дуже довгий процес і відповідає потребам паперової системи збору даних (з електронною системою це буде набагато швидше).

Новизна зазначеної системи полягає в багатогранності використання системи, від оперативної допомоги у зборі, зберіганні та підготовці даних для звітів, спрощення та прискорення процесів і контролю наявних даних, зниження витрат на робочу силу до забезпечення своєчасної та різноманітної інформації для управлінської діяльності, на основі якої можна ухвалювати якісні стратегічні рішення, пов'язані з людським капіталом.

У процесі дослідження очікується отримання експериментального підтвердження ефективності методів роботи працівників психологічної служби. Основна концепція, на якій ґрунтується аналіз усіх типів даних, – це скінченність методів маніпуляції з даними, за яких вони не втрачають початкового змісту. Таким чином, можна застосовувати методи послідовного перебору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Інтерв'язія для психологів : простий та корисний посібник / упоряд. : О. Павлишина, Т. Руденко. Київ, 2019. 28 с.
2. Максименко С. Загальна психологія : підручник. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.
3. «Нова українська школа»: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 22.01.2023).
4. Панок В. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми : монографія. Київ: Ніка-центр, 2017. 188 с.
5. Панок В. Прикладна психологія у педагогічній практиці України. *Психологія і суспільство*. 2017. № 4. С. 94–108.
6. Положення про психологічну службу в системі освіти України, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18> (дата звернення: 22.01.2023).

7. Поташнюк Р. Психогігієна : навчальний посібник. Луцьк : Надстрія, 2000. 62 с.
8. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 22.01.2023).
9. Шапар В. Психологічний глумачний словник найсучасніших термінів. Харків : Прапор, 2009. 672 с.
10. Фурман А., Надвичина Т. Психологічна служба університету: від моделі до технології. *Психологія і суспільство*. 2013. № 2. С. 80–104.

MANAGEMENT PRINCIPLES OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN THE EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE

FLYARKOVSKA OLGA VASYLIVNA

Candidate of Pedagogical Sciences,
Head of the Department of Psychological support and Socio-pedagogical work
State scientific institution “Institute of Education Content Modernization”

DYMENKO RUSLAN ANATOLIHOVYCH

Doctor of Economic Sciences, Professor
Kyiv National University of Construction and Architecture

LYASHCHENKO TATIANA VIKTORIVNA

Methodist of the highest category
State scientific institution “Institute of Education Content Modernization”

MELNYCHUK VICTORIA OLEKSIIVNA

Head of the Sector of Socio-pedagogical work
State scientific institution “Institute of Education Content Modernization”

The purpose of the article is to analyze the management principles, find out the conditions of the psychological service in the education system of Ukraine, which will contribute to increasing the efficiency of its functioning. The research used theoretical and empirical research methods, namely theoretical analysis and generalization of psychological practice; construction of theoretical approaches and organizational and methodological conditions for improving the practical activity of psychological service specialists; poll; study of methodical and reporting documentation; methods of statistical processing of experimental data. The results of the study reflect the state and development of the psychological service in the education system of Ukraine, analysis of activities, improvement of scientific and methodological support of psychological support and socio-pedagogical work, improvement of the functioning of the psychological service in the education system of Ukraine and the implementation of Article 76 of the Law of Ukraine “On Education”. The scientific results of the research are prerequisites for raising the level of activity of psychological service workers in this direction, and therefore for raising the level of domestic science in European and global dimensions. The scientific novelty consists in providing up-to-date and updated statistical data on the number, provision, improvement of qualifications and the appeal of participants of the educational process to psychological service workers, as well as holding all-Ukrainian and regional methodical meetings, seminars, conferences, supervisory groups, etc.; introduction of a unified electronic reporting system. Based on the results of the analysis of the work of the psychological service in the education system of Ukraine, the main problems and challenges faced by the specialists of the psychological service are highlighted, ways of development and improvement of the psychological service system through the implementation of a unified electronic reporting system are proposed.

Key words: *unified electronic reporting system, purpose of activity, practical psychologists, social pedagogues, principles, psychological service, psychological support, structure.*

REFERENCES

1. Maksymenko, S.D. (Eds.) (2004). *Zahalna psykholohiia [General psychology]*. Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].
2. “Nova ukrainska shkola”: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [“New Ukrainian school”: conceptual principles of secondary school reform]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].

3. Pavlyshyna, O. & Rudenko, T. (Eds.) (2019). *Interviziia dlia psykholohiv: prostyi ta korysnyi posibnyk* [Interviewing for psychologists: a simple and useful guide] [in Ukrainian].
4. Panok, V.H. (2017). *Prykladna psykholohiia. Teoretychni problemy* [Applied psychology. Theoretical problems], Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
5. Panok, V.H. (2017). *Prykladna psykholohiia u pedahohichnii praktytsi Ukrainy* [Applied psychology in the pedagogical practice of Ukraine]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 94–108 [in Ukrainian].
6. *Polozhennia pro psykholohichnu sluzhbu u systemi osvity Ukrainy, zatverdzhene nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 22.05.2018 r. № 509* [Regulations on psychological service in the education system of Ukraine, approved by order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated May 22, 2018 № 509]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18> [in Ukrainian].
7. Potashniuk, R.Z. (Eds.) (2000). *Psykhoihiiena* [Psychohygiene]. Lutsk: Nadstria [in Ukrainian].
8. *Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII* [Law of Ukraine on education from September 5 2017 № 2145-VIII]. Retrieved from <http://zakon3.rada.govua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
9. Shapar, V.B. (2009). *Psykholohichniy tлумachnyi slovnyk naisuchasnishykh terminiv* [Psychological explanatory dictionary of the most modern terms]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
10. Furman, A.V. & Nadvynychna, T.N. (2013). *Psykholohichna sluzhba universytetu: vid modeli do tekhnolohii* [Psychological service of the university: from model to technology]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 80–104 [in Ukrainian].